

הארץ

"חוץ מרצח ואונס, עשיתי הכל. ואז פגשתי לראשונה את אחד הקורבנות שלי"

מתחת לרדאר פועל בישראל כבר שנים פרויקט שמפגיש עבריינים עם האנשים שבהם פגעו. המטרה: להשיג צדק ביניהם — במקום ענישה דרך בית המשפט. זה מצליח הרבה מעל המצופה

עקוב 

נטע אחיטוב

21 ביולי 2022

תקציר הכתבה ב-126 מילים +

ב-2006 נסעה פרופ' נורית שנבל, אז עדיין סטודנטית לדוקטורט, לבאר שבע. בדרך ראתה שלושה נערים שמחפשים טרמפ והחליטה לאסוף אותם. כשהגיעו ליעד, שניים מהנערים הודו לה ויצאו מהאוטו, אבל השלישי עבר לפתע למושב שלצדה וניסה לדחוף אותה בכוח מחוץ למכונית. היה ברור שהוא רוצה לגנוב את הרכב. באינסטינקט מהיר הוציאה שנבל את המפתח מהסוויץ' והחלה לצעוק, תוך כדי שהנער חוטף ממנה את המפתח. במקרה חלפו במקום שני עוברי אורח, ולמראה הגברים המתקרבים זינק הנער מהאוטו וברח. המפתח בידו.

המשטרה הגיעה, גבתה עדויות והזמינה את שנבל לתחנת המשטרה. שם שמעה שהנער נעצר והבינה שהשוטרים מתקשרים להוריו ומזמינים אותם לבוא לשחרר אותו בערבות, אבל הם לא הגיעו והוא נשאר עצור. אחרי שאנשי המז"פ השלימו את נטילת הראיות מהרכב נסעה שנבל לביתה והמשיכה במסלול חייה. כעבור כמה חודשים התקשרה אליה עובדת סוציאלית בשם שרי גרבלי, וביקשה לשכנע אותה לעבור הליך של צדק מאחה, שבמסגרתו תגיע עם מלווים לבחירתה לפגישה עם הנער ומלווים שהוא יבחר. הוסבר לה שבמפגש, המכונה היוועדות, היא תתאר כיצד השפיע עליה ניסיון הגניבה ואילו השלכות היו לכך על חייה. לאחר מכן, הנער או מי מבני משפחתו יבקשו את סליחתה והיא גם תוכל לבקש פיצויים על הנזק שנגרם לה ולחשוב על עונש להשית על הנער.

"כבר התחלתי לחקור אז על פסיכולוגיה של פיוס, אז ברור שהייתי מעוניינת", אומרת שנבל, כיום מרצה וחוקרת במחלקה לפסיכולוגיה חברתית באוניברסיטת תל אביב. לאחר מפגש הכנה עם העובדת הסוציאלית, הגיעה שנבל למפגש המאחה. בן־זוגה היה על תקן המלווה שלה והאב והאחות של הנער היו המלווים שלו. "הנער לא הישיר אלי מבט, רק אחד חטוף בסוף הפגישה. אני חושבת שהוא היה

נבוך מאוד. אחותו היתה בחורה מרשימה. גם היא וגם אביהם אמרו שהם מתביישים בהתנהגות שלו.

זה הפתיע אותי, כי בלילה שבו נעצר הם לא באו לאסוף אותו ולכן הסקתי שהם רגילים לכך שעוצרים את הבן שלהם, או שהם מהסוג המזניח. אבל בפגישה ראיתי שהאבא לקוי ראייה, ולכן הוא לא יכול היה לנהוג בלילה לתחנת המשטרה. שרי, העובדת הסוציאלית, הציגה לנו קונכייה והסבירה שמי שמחזיק אותה הוא בעל רשות הדיבור. כל אחד סיפר את סיפור המקרה מהזווית שלו. הנער אמר שהוא מצטער שהיה כפוי טובה, כי זה קרה בעצם בעקבות הטרמפ שנתתי לו ולחבריו. לבסוף הייתי צריכה לקבוע מה יהיה הפיצוי או העונש שלו. הצעתי שהם יעניקו תרומה של אלף שקל לעמותה לקידום נערים בדרום הארץ. העובדת הסוציאלית הוסיפה לעונש מפגש שעליו לקיים עם נערים במרכז הקהילתי ביישוב שלו, שם יסביר מדוע פשע אינו דרך חיים נכונה".

סיפורם של שנבל והנער הוא אחד מתוך היוועדויות רבות של צדק מאחה, שמתקיימות בישראל מאז שהגיעה לכאן הפרקטיקה המיוחדת הזאת לפני כ-30 שנה. כל מי שעוסק בכך או שעבר הליך של צדק מאחה, לא משנה מאיזה צד של המתרס, נשבע שזו חוויה משנת חיים, ובכל זאת מעטים מכירים זאת או שמעו על כך. אולי כל זה ישתנה בקרוב, משום שלאחרונה אישרה ועדת השרים לחקיקה להקים צוות לבחינת הטמעה של צדק מאחה בחוק הישראלי. מהלך זה צפוי לחשוף את האפשרות הזאת בפני הרבה יותר אנשים, וגם להפנות אליה משאבים.

גרבלי ורחל שרביט, קצינת מבחן מחוזית ומנהלת שירות המבחן לנוער במשרד הרווחה והביטחון החברתי, הן חלוצות התחום בישראל. לפני שלוש שנים גרבלי הלכה לעולמה, אבל המורשת שלה ממשיכה להתקיים. ההיוועדות הראשונה של צדק מאחה תחת שירות המבחן (יש גם אפשרות לעבור הליך של צדק מאחה באחת העמותות הפעילות בתחום, על כך בהמשך) התקיימה ב-1992 בהנחייתו של גרבלי. הצד הפוגע היה נער מהקהילה הבדואית שחשק במצלמה דיגיטלית ופרץ לחנות צילום בבאר שבע. המשטרה תפסה אותו ומאחר שמדובר בקטין הוא נפגש מיד עם קצינת מבחן, גרבלי. היא נפגשה גם עם אביו של הנער. כמי שלא אוהב להגיע לאולם המשפט שאל האב אם יש דרך לחסוך מבנו משפט. הוא העלה בקשה לא שגרתית — לפגוש באופן אישי את בעל חנות הצילום, ליישב איתו את ההדורים ולפצות אותו ישירות. מפקד המשטרה של האזור אז, פנחס יחזקאלי, וגם פרקליטת המחוז אז, יסכה ליבוביץ, הסכימו לנסות את ההליך החדש והיצירתי, אך ביקשו לדעת את מהלכו ותוצאותיו.

בהיוועדות נכחו גרבלי, הנער הפורץ, אביו, בעל חנות הצילום, אשתו ועובד המקום. בעל החנות סיפר לנער שהוא גרם נזק לחנות ולסחורה ואילץ אותו לסגור את החנות לכמה ימים ולתקן את הנזקים, מה שהצטבר לכדי 17 אלף שקל. הנער ואביו התנצלו והאב שילם את הנזק, תוך שהוא מבטיח שהנער עצמו יישא בנזק שגרם כדי שילמד לקח. האב גם התחייב שמעתה הוא וכל הקהילה שלו יקנו רק באותה חנות. בשיחות לאחר מכן דיווח בעל החנות שהפגישה עזרה לו להיות מפויס יותר, לקבל החזר הוצאות ופיצויים באותו רגע, וגם העניקה לו קהל לקוחות חדש. האב והילד היו מרוצים, מפני שנחסכה מהם החוויה הקשה של ניהול תיק בבית משפט והם הצליחו לפתור את המקרה בצורה מכובדת.

כפרה ומחילה

את המושג "צדק מאחה" טבע תיאורטיקן אנגלי בשם אלברט אגלש כדי להמשיג חשיבה המבוססת על פיצוי לנפגע, להבדיל מ"צדק עונשי" המבוסס רק על ענישת העברייני. צדק מאחה הוא סוג של קריאת תיגר על ההליך הפלילי הקלאסי או ריקלימינג שלו בחזרה מרשויות מדיניות פורמליות וגנריות אל חיק הקהילה, שבה מצויים משאבים מותאמים לפתרון סכסוכים. אבל אין ספק שאת התיאור היפה והתמציתי ביותר העניק להליך פוגע ישראלי שעבר את התהליך והביע חרטה: "זה כמו לעשות שלום קטן בין אנשים".

"ברובד המושגי צדק מאחה מציע עדשה שונה להסתכלות על הפשע ועל הדרכים הראויות להגיב לו", כתבה ד"ר טלי גל, ראשת בית הספר לקרימינולוגיה באוניברסיטת חיפה, בספר "מפגיעה לאיחוי: צדק מאחה ושיח מאחה בישראל" (מאגנס, 2016). את הספר ערכה גל יחד עם אורי ינאי, פרופסור אמריטוס מבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית, שטבע את המונח בעברית "צדק מאחה" כתרגום למונח הלועזי Restorative Justice. לדבריה, "הפשע אינו נתפס רק כהפרת נורמה מוסרית-משפטית מופשטת, אלא בראש ובראשונה כמעשה שפוגע באנשים ובמערכות יחסים".

ברובד המעשי יש להליך כמה גרסאות, אבל בכולן שולט אותו נרטיב: מפגש בין פוגע לנפגע שמתקיים מחוץ לכותלי בתי המשפט. גל מסבירה זאת בספר כך: "הצדק המאחה יוצר מסגרת בטוחה למפגש ישיר בין מבצע העבירה לבין הנפגע, בסיוע מתאם או מגשר... כוח ההחלטה בהליכים אלו מצוי בידיהם של הצדדים ולא בידי נציגים של רשויות המדינה... בעלי העניין מעצבים במשותף תוכנית לאיחוי הפגיעות, העשויה לכלול איחוי סמלי (כגון התנצלות בעל-פה או בכתב), איחוי חומרי (פיצוי או עבודות לטובת הנפגע או הקהילה) וצעדים למניעת הישנותן של הפגיעות (השתתפות בתוכנית שיקום, צעדי פיקוח ומניעה). הצדדים גם מסכימים על המועדים לביצוע התוכנית ועל הדרכים לפיקוח על מילויה והדיווח לרשויות על השלמתה או אי-השלמתה".

בישראל, כשמדובר בקטין שביצע עבירה (כולם יתוארו כאן באופן כללי בלשון זכר לצורך קריאה קולחת, אבל הכוונה היא לשני המינים כמובן), אנשי שירות המבחן לנוער רשאים לשלוח להליך צדק מאחה עוד לפני הגשת כתב אישום, מתוך רצון להגן על הילד ולהעניק לו חיים נטולי כתב אישום. כשמדובר בבוגרים שביצעו עבירה, מוגש כתב אישום ועל השופט להחליט אם לשלוח לצדק מאחה ואם הליך זה יתנהל בד בבד עם המשפט או ישהה את המשפט. בדרך כלל זה נעשה לפני שלב הטיעונים לעונש. את סיכום ההיוועדות שולחים קציני המבחן לשופט, שרשאי להחליט אם להתחשב בכך בגזר הדין, להוסיף משהו או להתעלם מהסיכום.

לא כולם רשאים לעבור צדק מאחה — פגיעות בתוך המשפחה אינן עוברות הליך כזה, כי אז נדרשת התערבות עמוקה ורחבה יותר; גם לא פוגעים שהם מכורים פעילים לסמים או לאלכוהול, כי בשלב זה הם יתקשו לקבל אחריות מלאה למעשיהם. שני קריטריונים קריטיים חייבים לשרור על מנת לקיים הליך

של צדק מאחה — שני הצדדים חייבים להסכים לכך. הליכים אלה נעשים מרצון ולעולם לא בכפייה.

העיקרון השני הוא שהם יעשו רק אם הפוגע מודה בעבירה, כלומר לוקח אחריות. על ההליך שורה רוח נוצרית של אמונה בכפרה על חטאים, מחילה ושיבה אל דרך הישר. אבל בקלות אפשר לתרגם את הרוח הזאת גם לדתות ולתרבויות אחרות.

"גם היהדות מעודדת תיקון", חורץ ינאי, שהוא גם עובד סוציאלי בהכשרתו, ומוסיף שעובדים סוציאליים מתחברים לנרטיב של צדק מאחה מתוך האג'נדה המקצועית שלהם: "אנחנו לא שופטים אף אחד, אלא מכבדים כל אדם, גם אם הוא עבר על החוק. גם אם חטא אדם הוא". אם אשב עכשיו מול עבריינית שעשתה דברים נוראים, השאלה הראשונה שאשאל היא 'מה שלומך?' מתוך גישה שמכבדת אותה. זו עבודה סוציאלית".

זה לא מובן מאליו שפוגע ירצה לפגוש באופן אינטימי, גם אם מתווך, את מי שהוא פגע בו. התחמקות מבית משפט במקרה של נערים והמתקת עונש במקרה של בגירים הן לא סיבות מספקות להסכמת הפוגעים. לדברי ינאי, בראש ובראשונה זה מעניק לפוגע יחס מכבד. "אומרים לו 'שמע, אתה בן אדם שמעך, לא עברייני. בוא תתקן את הטעות'", הוא מסביר. "עצם זה שמעניקים לך שתי אפשרויות לבחירה — או להישפט או לפגוש את הנפגע — כבר מעצימה. נותנים לי לבחור. לא באים להשפיל אותי, אלא לברר את העניין. כיום מתמקדת מערכת אכיפת החוק בהבאת עובר החוק למשפט, הרשעתו וענישתו. לא אחת תהליך זה בא לידי ביטוי בהדרה חברתית ובביוש הפוגע — אך האם הדרה וביוש האדם באמת ימנעו את ביצוע העבירה הבאה? צדק מאחה, לעומת זאת, מבחין בין האדם שעבר על החוק לבין העבירה שביצע. כבודו של עובר החוק כאדם נשמר, אך עליו לתת את הדין על המעשה שביצע מול הנפגע עצמו".

במקומות רבים בעולם, אבל עוד לא בישראל (פועל כאן כרגע פיילוט בלבד), גם אסירים שכבר מרצים את עונשם רשאים לעבור הליך של צדק מאחה. כזה הוא סיפורו של פיטר וולף, בריטי שמבקר תכופות בישראל כי ארוסתו היא ישראלית וגם כדי לקדם כאן את הנושא. גם בימים אלו הוא נמצא כאן ונעתר ברצון לספר את סיפורו: אמו היתה נערה צעירה כשילדה אותו ולכן גדל אצל הסבא והסבתא, שאותם הוא מתאר כאנשים קרים, שלא הפגינו אהבה כלפיו. סבו היה שודד בנקים וזה אורח החיים שוולף הכיר. הוא נתפס גונב בעצמו בגיל תשע ונכנס לפנימייה שיקומית, שהיתה גיהנום על פני האדמה. בפנימייה הוא נאנס על ידי מי שהיו אמונים לשמור עליו.

את השנים בפנימיית הזוועות סיים כשהוא פצוע נפשית ומכור להרואין. מאותו רגע יצא ונכנס לכלא "על כל סוגי העבירות שיש, חוץ מרצח ואונס", כפי שהוא מדגיש, ובסך הכל היה במאסר שמונה שנים מחייו. ב-3 במרץ 2002 הוא הזריק הרואין בפעם האחרונה בחייו, שתה אלכוהול בפעם האחרונה בחייו ועבר על החוק בפעם האחרונה בחייו. מסטול ושתוי הוא פרץ באותו יום לבית רנדומלי כדי לגנוב כמה פריטים בשביל מה שחשב שתהיה המנה הבאה. אבל הוא נעצר ושוב ישב בכלא. בשלב מסוים במאסר הציע לו שוטר בשם צ'רלס פולר לעבור הליך של צדק מאחה עם האדם שלביתו פרץ. וולף הסכים,

בעיקר מתוך סקרנות. הוא בטח לא שיער את המהפך שההליך יעשה בנפשו ובחיו.

הוא הגיע לפגישה מלווה בפולר, שנותר חברו הקרוב עד היום, ושם פגש את בעל הבית שאליו פרץ, וייל ריילי, גבר גדול וקשוח בפני עצמו. "זו היתה הפעם הראשונה שראיתי אדם שעשיתי נגדו משהו", נזכר וולף, "לא חשבת עד אז שהפשיעה שלי משפיעה על מישהו. זה לא עלה בכלל על דעתי. בשלב מסוים אותו גבר עצום וחזק התחיל לבכות ולהתנצל בפני אשתו שלא הצליח לשמור על הבית יותר טוב. הייתי המום. אני לא חושב שמישהו מבין את ההשפעה של הנזק שהם גורמים לאחרים. מעשה פשיעה הוא מעשה מאוד אנוכי. אם את משלבת את זה עם התמכרות — לא כתירוץ, כי זה אף פעם לא תירוץ לשום דבר — אלה שני מעשים של אנוכיות קיצונית. הקורבן בכלל לא במשוואה, הוא לא בראש שלך, ופתאום ראיתי אותו, ועוד בוכה ומתנצל על משהו שאני גרמתי".

המפגש הזה היה נקודת מפנה עבור וולף, ריילי ופולר. לא רק שוולף מעולם לא פשע מאז, אלא הוא עושה כל שביכולתו כדי לעזור לקורבנות פשיעה. הוא נרשם ללימודי קרימינולוגיה ולפני 14 שנה הקימו השלושה עמותה בשם Why Me — מקור שמה בתהייה הבלתי־מרפא של קורבנות פשיעה, למה זה קרה דווקא לי? — שמסייעת לנפגעי עבירות להשתקם, בין השאר גם על ידי הליכים של צדק מאחה. "זה מה שחיפשתי כל חיי בלי לדעת שאני מחפש. העיסוק בצדק מאחה הוא ההזדמנות שלי לבטא את העצמי האמיתי שלי — את הטוב, הנדיבות, האמפתיה". בימים אלה הוא עובד על כינון ועידה בינלאומית בנושא מחילה, שתתקיים בישראל בשיתוף פעולה עם אוניברסיטת בר־אילן, בפברואר 2023.

תרופת פלא

מחקרים אקדמיים שנעשו בעולם ובישראל מלמדים שהשיטה יעילה. ראשית, מתברר כי פוגעים שעברו הליך של צדק מאחה פחות נוטים לחזור על עבירות בהשוואה למי שהופנו להליכים פליליים. מחקר שנעשה ב-2007 בקרב נערים בישראל שעברו את ההליך מצא ירידה בחצי בסיכוי לחזור לפשוע (30% ממי שלא עברו את ההליך ביצעו עבירה נוספת, לעומת 15% בקרב מי שעברו צדק מאחה). במחקר ישראלי אחר, שפורסם ב-2015, נמצא שמידת המסוכנות של הנערים ירדה משמעותית לאחר ההליך לעומת נערים שלא עברו אותו.

המחקרים מלמדים שהפרקטיקה הזאת מוצלחת במיוחד כשמדובר בבני נוער. כולם נשבעים שזה עובד כמו תרופת פלא לבני הגיל המועד לפורענות. במחקר מ-2015, כל ההורים ו-70% מהנערים העידו שההליך השפיע לטובה. הורים דיווחו על שיפור בהבנה ובקירבה ביניהם לבין ילדיהם ועל חיזוק הסמכות ההורית. מחצית מהנערים ציינו שההליך השפיע לטובה על התפקוד החברתי והלימודי שלהם. 97% מהמשתתפים מילאו את כל החובות שקיבלו על עצמם בהיוועדות, כמו התנדבות לפעילות חינוכית, טיפולית או קבוצתית. 73% מהנערים גם עמדו בהתחייבות שלהם להשקיע יותר בלימודים.

בישראל, שבה התקיימו עד היום קרוב ל-10,000 הליכי צדק מאחה של בני נוער בשלל עבירות (רכוש,

אלימות, עבירות מין, עבירות ברשת וגם עבירות לאומניות), יש לנפגעים זכות וטו על התהליך. משירות

המבחן פונים אליהם בשאלה אם הם מוכנים שהתהליך יתקיים ומספקים להם שלוש אפשרויות: או שהם יסכימו לתהליך וירצו להשתתף בו, או שהם יסכימו לתהליך בלי להשתתף בו, או שהם יטילו עליו וטו ויחליטו שהנער הפוגע צריך לעמוד לדין באופן הרגיל. שיעור הנפגעים שמוצע להם הליך של צדק מאחה בישראל ומטילים עליו וטו הוא 9%-12%, נמוך בהשוואה לממוצע של 40% ברחבי העולם.

בישראל פועלות שתי תוכניות של צדק מאחה לבני נוער. האחת נקראת הנ"ף, ראשי תיבות של היוועדות נפגע-פוגע, והיא כוללת מספר מצומצם יותר של אנשים במהלך היוועדות. השנייה, ייחודית לבני נוער ושכיחה יותר בישראל, נקראת קד"ם, ראשי תיבות של קבוצת דיון משפחתית. קצינת המבחן שעורכת לנער הפוגע את החקירה הפסיכוסוציאלית מחליטה איזה מודל מתאים יותר. נער שיש סביבו דאגות, מורכבויות, חשש שיחזור לפשוע, יתאים יותר לקד"ם, מסלול שמספק את האלמנט של איחוי לצד בניית תוכנית כוללת להעצמת הנער, שמנוסחת על ידי הנער עצמו, משפחתו, תומכיו ואנשי המקצוע. הנ"ף מתאימה למי שזקוקים לאיחוי יותר ממוקד סביב העבירה שביצעו.

ליאורה עוזר, מנהלת עמותת קד"ם, שעורכת את שתי התוכניות של הצדק המאחה עבור המדינה, מסבירה שבשלב הראשון עובד סוציאלי מגיע אל בית הנער לשמוע מפיו ומפי משפחתו מה בכלל קרה. "הגענו באמת לכל מקום בישראל — מקרית שמונה ועד אילת, מעבר לקו הירוק ובתוך הקו הירוק, במערב ירושלים ובמזרח ירושלים, אצל משפחות חרדיות, דתיות, חילוניות, יהודיות ומוסלמיות. עצם זה שאנחנו מגיעים אל המשפחה ולא היא אלינו זה כבר בעל משמעות. יש משהו מאוד שוויוני בפעולה הזאת".

עוזר מספרת שהתהליך מסוגל לשנות גם דינמיקה קשה בין הורים לילדים. "בצדק מאחה אנחנו מאמינים שבכל אחד יש כוחות ואם הם יעבדו יחד וכל אחד ייתן קצת כוח, ביחד יש להם המון כוח. זו העצמה אדירה למקום ההורי בחיי הנער. הרבה פעמים ההורים הם אנשים שאיש לא הקשיב להם קודם, או ששפטו אותם על הורות פחות מיטיבה".

אחרי שהנער מביע נכונות להשתתף בהליך כזה, מתקשרת המנחה לנפגע. "פעמים רבות זה הטלפון הראשון שהם מקבלים לאחר שהגישו תלונה. אני תמיד מדריכה את המנחים אצלנו שהם לא מגיעים אל הנפגעים כדי שאלה יסכימו להשתתף בתהליך, אלא כדי לאפשר להם לדבר על מה שקרה, על ההשלכות והנזקים שנגרמו להם כתוצאה מהמעשה. לכן גם אם נפגע אומר בסוף הפגישה 'תודה, זה נשמע אחלה, אבל מבחינתי חשוב לי שהנער יעבור את ההליך המשפטי', אני מודה לו על הזמן שהקדיש לי ומניחה לזה. עצם זה שהקשבתי ונתתי מקום והכרה לפגיעה זה כבר טוב".

אם יש אישור של הנפגע לקיים היוועדות, מחליטים מי האנשים המשמעותיים בחיי כל צד ומזמינים אותם להצטרף. "דמייני נער בן 15, הוא פיצץ", מסבירה עוזר. "לילה לפני הוא יודע שמחר יצטרך לתאר את הפגיעה שגרם מול אבא, אמא, סבתא, דוד, המחנכת, מאמן הכדורגל, קצינת מבחן, חוקר נוער של החשודה ומוי ונהוג סגור. אחר כך נשחרר ונערו רל אחד מחסר את החללה ועלו רהקוער ועל הטרורה

קוראים למה שהנער עובר 'בושה משלבת'. הוא מתבייש אבל כולם תומכים בו מסביב, לא מתייגים אותו ולא מבטלים אותו. בניגוד לבושה מתייגת, שהיא לא חיובית ולא עוזרת לשיקום". ורדה רפפורט, סגנית מנהלת שירות המבחן לנוער במשרד הרווחה והביטחון החברתי ויו"ר הוועדה הבינמשרדית לצדק מאחה, מבקשת להדגיש שבושה משלבת היא "גינוי של המעשה, לא גינוי של העושה".

בתום החלק הראשון של סבב הדיבור עובדים על רשימת "דאגות" שקשורות בהתנהגות הנער. לאחר מכן הנער ומלוויו יוצאים לחדר אחר ובונים יחד תוכנית טיפולית שתיתן מענה לדאגות שנרשמו, לצד רשימה נוספת של תיקון ספציפי כלפי נפגע העבירה. בשלב האחרון מתכנסים שוב כולם, מקריאים את התוכנית ומוודאים שהיא אכן נותנת מענה לכלל המרכיבים.

"העוצמה של התהליך טמונה בכך שהיא הופכת את המערכת המשפחתית של הנער למשמעותית", מסבירה רפפורט. "לדוגמה: באחד המפגשים עלתה דאגה שההורים לא נמצאים מספיק בבית ואין תקשורת טובה בינם לבין בנם, אז כל המשפחה התחייבה שבכל יום שני הם יישבו יחד כדי להגביר תקשורת ומעורבות".

בשנים האחרונות הצטרף סוג חדש של עבירות לסל הצדק המאחה בקרב בני נוער — פגיעות מיניות במרחב הווירטואלי. "הפגיעות האלה מעוררות קשיים וצרכים ייחודיים, כי במקרים רבים אלה קטינים מאותו בית ספר", מסבירה רפפורט. אחד המקרים המורכבים ביותר היה של נער שעמד לדין על פגיעת רשת קשה כלפי כמה נערות. במקרה הזה הנער עבר הליך תיקון במקביל להליך הפלילי מול שני שלישים מהנפגעות שהיו מוכנות לכך. שלישי מהן סירבו לקחת חלק.

בתום ההליך כתב הנער לאנשי שירות המבחן: "המפגש עם הנפגעות העלה הרגשה שאי־אפשר להסביר במילים, לא האמנתי שזה יכול לקרות. זה מנוגד להליך הפלילי, שהוא מעין מלחמה בין הצדדים. כאן יש פתח לתהליך של שלום. ההליך הזה עושה טוב לשני הצדדים. בתוך התהליך הפלילי אני עסוק בעצמי ופתאום בתהליך של הצדק המאחה, במפגש, אני עסוק במה שקרה לאחרות שנפגעו ממני... זה תהליך משנה חיים".

באופן טבעי, נפגעי עבירות לא ששים לפגוש את מי שפגע בהם, בוודאי לא אם המקרה הותיר פחד, צלקות רגשיות ו/או טראומה. ובכל זאת, חסידי הצדק המאחה מבטיחים שהם ייצאו נשכרים מכך. מחקרים מהעולם מחזקים את טענתם. לפיהם נפגעי עבירות שעברו צדק מאחה חווים פחות סימפטומים פוסט־טראומטיים, מעידים כי הם מרגישים טוב יותר בעקבותיו ומתארים עלייה בתחושת האמון כלפי רשויות האכיפה ומערכת המשפט.

קודם כל, הדמות הדמונית שאחזה בדמיונם מאז הפגיעה מקבלת צלם אנוש. במחקר של שירות המבחן לנוער מ-2007 נמצא ש-68% מהנפגעים שינו לטובה את דעתם לגבי הפוגע, 81% לא חוששים שהוא יפגע בהם שוב.

באחד המקרים שאירעו בישראל הותקפה באלימות אישה יוצאת העדה האתיופית. בחודשים עד ההיוודעות היא היתה בטוחה שתקיפתה התרחשה על רקע גזעני, על כל התחושות הקשות הנלוות לכך. בהיוודעות היא שמעה מפי הפוגע שלא היה לזה קשר לצבע עורה, אלא שהפגיעה היתה אקראית לחלוטין והוקל לה.

אנשים ולא מפלצות

תוכנית "צדק מאחה" למבוגרים מטעם המדינה הוקמה ב-2004 ובמסגרתה בכל שנה מתקיימים כמה עשרות הליכים. לדברי מיטל ביאליק, מנהלת נפת הרצליה בשירות מבחן ומרכזת התוכנית במשרד הרווחה והביטחון החברתי, "התהליך מציע לנפגעי עבירה משהו ששום דבר אחר לא מסוגל להשיב להם — את חוויית השליטה". כדוגמה היא מספרת על הליך שבו השתתפו פוגע ונפגע בתאונת פגע וברח, "במהלך ההיוועדות הנפגע ביקש פרטים על אופן השתלשלות התאונה. הוא לא זכר מה בדיוק קרה שם ורק ההליך המיוחד הזה איפשר לו לשאול שאלה כזאת ולקבל עליה מענה כן ומשמעותי".

היא מוסיפה שבקרב נפגעי עבירות רבים יש תחושת אשמה, שמשהו שעשו גרם לפגיעה דווקא בהם. כדוגמה היא מספרת על קשיש שדירתו נפרצה ותכולתה נלקחה. בהיוועדות הוא שאל את הפורץ "למה בחרת דווקא בדירה שלי? מה ראית בה או בי, שגרם לך לחשוב שהיא יותר קלה לפריצה?" הפוגע ענה שזו היתה בחירה אקראית לחלוטין ושלא היה דבר שאותו קשיש היה יכול לעשות כדי למנוע זאת. "האמירה הזאת שיחררה מועקה גדולה שרבעה על הנפגע והרגיעה את תחושת הפחד שלו", מתארת ביאליק.

לצד רשויות הרווחה בישראל פועלות בתחום גם עמותות, עם דגשים מעט שונים. כזו היא, למשל מוזאיקה, עמותה שהקים הרב מיכאל מלכיאור במטרה לשנות את תרבות המחלוקת בישראל והחלה להנחות מפגשים של צדק מאחה ב-2004. "נכון שכולם יוצאים מורווחים מהליך של צדק מאחה, אבל אצלנו כעמותה — להבדיל מהתהליכים שמתבצעים בשירות המבחן מטעם המדינה — הפוקוס הוא לעזור לנפגעי עבירות במקומות שבהם המערכת הפלילית לא נותנת להם מענה. כל מה שהם זקוקים לו כדי להתאושש מהטראומה", מסבירה נעמי לבב יורן, רכזת מקצועית במוזאיקה.

לבב יורן מציינת שהם מקבלים מקרים רבים של תקיפות אנשי שירות — עובדים סוציאליים, מאבטחים, רוקחים, נהגי אוטובוס — עניין שכיח בתרבות הישראלית הנוכחית, לצד התקפי זעם בכבישים. למשל, לא מזמן הם ערכו היוועדות בין גבר בוגר, עובד היי־טק, שהתרגז על נהג המכוננית שלצדו ותקף אותו. הפוגע סיפר שבעקבות התקיפה התבייש בעצמו עד כדי כך שלא הלך לעבודה ומיעט לצאת בכלל. ההיוועדות עזרה לו להשיב לעצמו את כבודו, להתנצל ולקבל אחריות. מקרה אחר שהגיע להיוועדות במוזאיקה כלל תאונת פגע וברח, שבה גבר פצע קלות שני הולכי רגל וברח. בהיוועדות סיפרה אחת הנפגעות שעכשיו, לראשונה זה שנתיים, היא יכולה לישון בלילה כי היא רואה שהפוגע אינו מפלצת, אלא מי שלרגע איבד את שיקול הדעת שלו.

תחום גדול שבו מענה ובקשת סליחה בפני נפגעי עבירה, ואם לדייק נפגעות עבירה, מחולל פלאים הוא פגיעות מיניות. "תוכנית בצדק", הפועלת תחת עמותה בשם "המרכז הישראלי לגישות מאחות", נולדה מתוך רצון לתת מענה ספציפי לנפגעות עבירות מיניות, מענה שלא קיים במערכת הפלילית. פני לייסט, יוזמת ומנכ"לית בצדק, הביאה את היוזמה לישראל לפני 13 שנה ובכך הפכה למקום הראשון בעולם שבו מתקיימים הליכים של צדק מאחה בתחום עבירות המין מחוץ להליך הפלילי.

לייסט מציינת שמרבית הפניות קשורות לפגיעות בתוך משפחה או בקהילות סגורות. היא מספרת, למשל, על מקרה שבו אישה נפגעה מינית על ידי חבר בתנועה שבה שניהם חברים במשך שנים רבות. "הנפגעת הרגישה שהקרקע נשמטת מתחת לרגליה — לא רק שהיא נפגעה, גם אנשים שהיא ראתה בהם משפחה לא טיפלו במקרה כראוי, להרגשתה", מתארת לייסט. "אחד הדברים שמבדילים בין הליכים פליליים לבין הליכים שלנו הוא שאנחנו לא מגדירים את סוג העבירה. לא חשוב לי אם זה אונס או מעשה מגונה, מה שחשוב זו הפגיעה, ההשלכות, הנזקים. אין לי עניין בראיות או בהתיישנות וכך אנחנו יכולות לטפל במקרים שבית המשפט לא יכול לתת להם מענה".

תוכנית בצדק יכולה לקבל גם פניות ישירות מהפרקליטות. למשל, במקרה אחד הגישה המשטרה כתב אישום על אונס. כשהפרקליטות נכנסה לעובי הקורה היא חשבה שקיום משפט יהרוס גם לפוגע וגם לנפגעת את החיים. המקרה לא התאים להליך צדק מאחה של רשות המבחן, כי הפוגע סירב להודות באונס (והקריטריון של המדינה הוא הודאה בכל סעיפי האישום), אבל כן התאים לתוכנית בצדק. "זה היה תהליך מרגש וחזק כל כך", מתארת לייסט. "היה ברור שלא מדובר בעברייני מין, אלא בנער ונערה שהיו מאוד קרובים קודם לכן, ובעקבות השפעה של סמים ואלכוהול נחצה גבול. הם עברו היוועדות כל כך אפקטיבית ומרפאת, עד שבית המשפט סגר את התיק".

לא רק פגיעות מיניות ניתנות לאיחוי בהליך הזה, אלא גם עבירות אחרות כמו גניבה ממושכת ויומיומית מהמעסיק. היוועדות כזו התרחשה בין עובד מפעל, שנהג במשך שנים לגנוב שאריות חומרי גלם בשווי מצטבר של עשרות אלפי שקלים ולמכור אותן לתעשיות מזהמות. כשנתפס הוא הודה מיד, הביע חרטה ולקח אחריות על הפגיעה בסביבה ובמעסיקיו. המעסיקים, מצדם, תיארו את הפגיעה באמון וביכולתם לסמוך על אנשים גם ברמה הארגונית וגם ברמה האישית ודיברו על השלכות המקרה על סגנון הניהול שלהם. הפוגע תיאר את הרקע לביצוע העבירה ואת השתלשלות העניינים ותיאר את המחירים האישיים והמשפחתיים שהוא כבר משלם על כך שפוטר מעבודתו.

למרות משבר האמון, לאחר ששמעו את הנאשם ביקשו המעסיקים להבין ממנו כיצד ניתן לזהות מצוקה של עובדים מבעוד מועד ולסייע להם באופן שימנע את ההידרדרות לגניבה. בהסכם ביניהם הוחלט על שירות למען הקהילה לצד פיצויים. בגזר הדין השופט התייחס בחיוב לתהליך הצדק המאחה והצביע על משמעותו הרבה של התיקון ועל הערך החברתי של מניעת עבריינות חוזרת. "ההליך הגשים את תכליתו של המשפט הפלילי", כתב בפסק הדין.

לאילו עבירות צדק מאחה לא מתאים? "זו לא השאלה הנכונה", פוסקת עוזר. "אם יש מצד אחד נפגע או נפגעת שמעוניינים בתהליך כזה ומצד שני פוגע או פוגעת שלוקחים אחריות, מביעים חרטה ורוצים לעשות הליך של תיקון, אז אנחנו כחברה צריכים לאפשר את זה. זה לא חייב לבוא במקום בית משפט או עונש מאסר. זה יכול לבוא במקביל או בנוסף, או אפילו אחרי שהאדם נאסר והוא מרצה את עונשו או סיים לרצות אותו. אם זה מה שהאנשים רוצים, זה שלהם. זה לא שלנו להגיד להם לא. הלוואי שתהיה לנפגעים אפשרות להגיש תלונה במשטרה ולשאול את המדינה מה עוד יש לה להציע פרט להליך פלילי, וגם שפוגעים יוכלו לשאול אילו תוכניות של תיקון אני יכול לקיים".

"החלום שלי הוא שהשאלה תהיה 'למה לא צדק מאחה'. כלומר, שצדק מאחה יהיה ברירת המחדל בכל פעם שמישהו יפגע במישהו אחר", מסכמת לבב יורן.

בית המשפט הקהילתי בישראל קיימת עוד חלופה להליך הפלילי

לצדק מאחה יש אח קרוב בשם "בית משפט קהילתי", שגם בהצלחה שלו למנוע פשיעה מחודשת ולהביא מזור לקורבן נשבעים כל העוסקים במלאכה. גם זו חלופה להליך הפלילי ובישראל פועלים שישה כאלה מאז 2014 תחת הפיקוח של בית משפט השלום, ועד כה עברו בהם הליכים כ-1,000 איש. בחודש שעבר הם אף עוגנו בחקיקה לאור ההשפעה הטובה שלהם והוחלט להרחיב את היריעה ולהקים עוד בתי משפט קהילתיים ברחבי הארץ.

בבסיס בית המשפט הקהילתי ניצבת התפיסה ששיקום חלק מהעבריינים ושילובם בחברה יביאו יותר תועלת מאשר ענישה. בתי משפט קהילתיים מתאימים למי שמצוקה כלכלית, התמכרות, התעללות בילדות או הזנחה הובילו אותם לפשוע. ההתמקדות היא בטיפול בעבריין מתוך זיהוי כוחות המצויים בו, חיפוש אחר אפשרויות של תמיכה בו, ליווי ותהליכי העצמה שלו למניעת החזרה לפשיעה. ההליך המשפטי מתנהל באווירה ידידותית, תומכת, שתרה אחר פתרונות שיקומיים והעונשים המוטלים הם בדרך כלל חינוכיים, כמו התנדבות או דרישה להשלמת השכלה, תהליך גמילה, מציאת עבודה או תשלום חובות באופן הגון.

הצוות בבית משפט קהילתי מורכב משופט, תובע משטרתי, פרקליט, סנגור, קצין מבחן, עובד סוציאלי ורכז (הכוונה גם לבעלות מקצוע כמובן). התנאי להיכנס להליך כזה הוא הודאה בביצוע העבירה במסגרת הסדר טיעון ומחויבות לעבור שיקום. לאחר החלטה על תוכנית שיקום מתקיים פיקוח הדוק על יישומה. איך הקהילה קשורה? בתי משפט קהילתיים מבקשים לשנות גם את תפיסת הסביבה הקרובה כלפי הפוגעים ולשלב אותם מחדש בקהילה, ולכן ההליך מתקיים בשיתוף פעולה עם ארגונים ועמותות רלוונטיים, מרכזים קהילתיים ונציגי קהילה.